

Baksteencongres (ed. 2)

Vrouwen en kinderen eerst! Sociale aspecten bij de baksteennijverheid

© Eddy Van Ranst

21 - 22 oktober 2011
Congrescentrum De Pitte
Provinciaal Recreatiedomein De Schorre - Boom

INLEIDING

In congrescentrum De Pitte in Provinciaal Recreatiedomein De Schorre te Boom behandelen een 10-tal sprekers uit België, Groot-Brittannië en Nederland diverse sociale aspecten van de baksteennijverheid vroeger en nu.

Op beide dagen kan men tijdens de voormiddagen de lezingen bijwonen, tijdens de namiddag vinden er geleide uitstappen plaats naar locaties die bepaalde thema's uit de lezingen illustreren.

Op **vrijdag 21 oktober** richten de sprekers de aandacht vooral op het historische aspect. Op het programma staan onder andere bijdragen over organisatorische structuur en het personeelsbeleid van de baksteenproductie vroeger. Ook het thema van de vrouwen- en kinderarbeid komt hier aan bod. Tevens wordt er een vergelijking gemaakt met het hedendaagse lokale veldsteen bakken in een klein gehucht van Luxor in Egypte.

In de namiddag scheidt de film "De Klinkaert" een sfeerbeeld van het leven op de "steengelagen". De filmbeelden worden ondersteund met fotomateriaal vroeger en nu.

Tijdens de excursie leiden ervaren gidsen de deelnemers rond in het gehucht Noeveren, op de site van de voormalige steenbakkerij Frateur en in het bezoekerscentrum van het Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen (EMABB). De focus ligt hierbij vooral op de huisvesting en de organisatiestructuur.

Tot slot worden we gastvrij ontvangen in het bezoekerscentrum van de "New Belgica", de werf waar met sociale tewerkstelling een replica wordt gebouwd van het schip waarmee Adrien De Gerlache zijn eerste expeditie naar de Zuidpool ondernam.

Wie graag nog wat nababbelt kan hier blijven voor een gezamenlijk avondmaal in "Zuidpool" sfeer. Inschrijving vooraf verplicht. Alleen de temperatuur houden we er iets warmer!

Op **zaterdag 22 oktober** ligt de klemtoon meer op de wetgevende aspecten van de baksteenproductie vroeger en nu. Ook het syndicalisme komt aan bod en het personeelszorgbeleid in een hedendaagse steenbakkerij.

In de namiddag sluiten we af met een bevlogen spreker over het thema sociale economie en een bezoek aan de nieuwe installaties van de plant van Wienerberger NV in Rumst. Daar wordt ons door Wienerberger tevens de afsluitende receptie aangeboden.

De congresvoorzitter op beide dagen is de heer Tony Oost, ereconservator van de Stedelijke Musea van Sint-Niklaas. Prof. Dr. Helma Houtman-De Smedt, verantwoordelijk docent voor Centrum voor bedrijfsgeschiedenis van de UA, verzorgt de dag- en slotconclusies van het congres.

PROGRAMMA

"Vrouwen en kinderen eerst! Sociale aspecten bij de baksteennijverheid."

DAG 1. Vrijdag 21 oktober 2011

Thema: Arbeidsverhoudingen en conflicten in steenbakkerijen in het verleden

09u30: onthaal

10u00: verwelkoming door TONY OOST, congresvoorzitter

10u05: openingswoord door PATRICK MARNEF, burgemeester Boom

10u15: PAUL DE NIEL: *Verhuringen van het werkvolk. Arbeidsvoorwaarden op Verstrepens steen- en pannenbakkerijen in de tweede helft van de negentiende eeuw*

10u55: JACKIE THIRON: *Sociale aspecten bij de steenbakkerijen te Stekene en Kemzeke van de zeventiende tot de twintigste eeuw*

11u35: KARIN STADHOUDERS (NL): *Ambivalente beelden. Beeldvorming over vrouwen- en kinderarbeid in de steenbakkerij rond 1900*

12u05: discussie

12u15: broodjeslunch

13u40: verplaatsing naar de Sint-Annakapel, De Schorre, Boom

- filmvertoning *'De Klinkaert'* (naar het gelijknamige boek van Piet Van Aken)

- toelichting door SABINE DENISSEN bij de fototentoonstellingen:

- Sociale aspecten Rupelstreek toen

- Baksteen bakken in El Tod (Egypte) nu

15u00: begeleide uitstap naar Noeveren: arbeiderswoningen, meesterwoning, omgekeerde root, volkscafé "bij Maria"...

17u00: ontvangst in het bezoekerscentrum 'New Belgica' met uitleg over het project

18u00: afsluitende receptie, gevolgd door "ZUIDPOOL" diner (enkel na intekening)

18u30: bus terug naar De Schorre voor niet-deelnemers diner

DAG 2. Zaterdag 22 oktober 2011

Thema: Arbeidsorganisatie en personeelszorgbeleid in de steenbakkerijen van vroeger en nu

09u00: onthaal

09u30: verwelkoming door TONY OOST, congresvoorzitter

09u35: HARRY VAN ROYEN: *'Om de bezwaren te verminderen die aan hunne nijverheid verbonden zijn' . Het overheidsoptreden ten opzichte van steenbakkerijen 1795-1923*

10u15: GERD FRANSSENS: *Revolutie door evolutie. Personeelsbeleid bij Wienerberger nv*

10u55: LUC PEIREN (AMSAB): *Rode klei. Het socialistisch syndicalisme in de sector van de Belgische steenbakkerij*

11u35: MARIO BAECK: *Zwoegen voor schoonheid: arbeid in de keramische vloer- en wandtegelfabriek Gilliot & Cie - Hemiksem 1897-1978*

12u05: discussie

12u15: verrassingslunch

14u00: VERRASSINGSPREKER: RACHEL DE RUDDER, directielid Durabrik bouwbedrijven NV, winnaar label gezondste bedrijf van België

15u30: Prof. dr. HELMA HOUTMAN-DE SMEDT, UA: *Conclusies van het Tweede Baksteencongres en vooruitblik op volgende editie in 2013*

15u30: Bezoek aan Wienerberger: recentste productielijn en vernieuwde installaties

16u30: Slotwoord door RIK RÖTTGER, Gedeputeerde voor Recreatie en Groendomeinen Provincie Antwerpen

16u40: Afsluitende receptie

Voorzitter: Tony Oost, ereconservator Stedelijke Musea Sint-Niklaas

Congresconclusies: Prof. Dr. Helma Houtman-De Smedt, Universiteit Antwerpen

C.V. SPREKERS

MARIO BAECK

Mario Baeck (° 1958 Waasmunster), licentiaat Germaanse filologie Universiteit Gent - in loopbaanonderbreking als hoofdbibliothecaris van Lessius Mechelen hogeschool ter voorbereiding van een doctoraat over 'De ontwikkeling van de Belgische Industriële tegel' aan de Universiteit Gent, departement Kunstwetenschappen onder de leiding van prof. dr. Anna Bergmans.

Is lid van verschillende wetenschappelijke verenigingen - waaronder de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis en de Interuniversitaire Contactgroep 19de eeuw/Dr. F.A. Snellaert-comité - en van de Tiles & Architectural Ceramics Society.

Publiceerde over diverse thema's uit de Vlaamse en Nederlandse letterkunde, de kunstgeschiedenis en de monumentenzorg. Maakte in opdracht van het Bestuur Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap, samen met Bart Verbrugge, de succesvolle studie *De Belgische Art Nouveau en Art Deco wandtegels 1880-1940* (M&L-cahier 3) en schreef verschillende artikelen over de Belgische keramische productie, de baksteennijverheid en de cementtegelinindustrie.

Vanuit zijn specifieke kennis adviseert hij zeer geregeld de diverse overheidsdiensten monumentenzorg (Vlaamse Gemeenschap, Brussels en Waals Gewest, Stad Gent,...) en architecten bij restauratieprojecten (Antwerpen, Zwembad Veldstraat; Blankenberge, Belle Époque-centrum; Hortamuseum Elsene, ...). Tenslotte was hij als samensteller betrokken bij diverse binnen- en buitenlandse tentoonstellingen waarin de Belgische industriële vloer- en wandtegel in de kijker werd gezet.

PAUL DE NIEL

Paul De Niel is conservator en medeoprichter van het Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen (EMABB), dat in 2009 haar 25-jarig bestaan vierde. Hij publiceerde diverse werken over het industriële verleden van de Rupelstreek, voornamelijk over de steen- en pannenbakkerijen in de negentiende eeuw.

SABINE DENISSEN

Sabine Denissen is licentiate in de archeologie en startte haar loopbaan bij de archeologische dienst van de Stad Antwerpen waar ze zich specialiseerde in de historische glasindustrie in Antwerpen. Van 1988 tot 1992 werd ze conservator van Steenbakkerijmuseum 't Geleeg maar ruilde deze functie voor een carrière bij de provincie. Daar werd ze achtereenvolgens directeur van het Provinciaal Diamantmuseum, diensthoofd cultuurpromotie bij het Departement Cultuur en sinds begin 2011 senior consultant publiekswerving bij het Departement Recreatie, Sport en Toerisme. De Rupelstreek heeft haar nooit los gelaten en zo coördineert ze momenteel het ELAH (Erfgoed- en Landschapshuis) Rupel.

HELMA DE SMEDT

Helma De Smedt (° 1948) is gewoon hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen, waar zij voornamelijk hedendaagse economische geschiedenis doceert en momenteel o.m. ook verantwoordelijk is voor het Centrum voor Bedrijfs geschiedenis. Haar historisch onderzoek richt zich voornamelijk maar zeker niet uitsluitend naar de financiële geschiedenis (bankgeschiedenis). Ook de geschiedenis van bepaalde industriële sectoren en industriële bedrijven komt aan bod.

GERD FRANSSENS

Gerd Franssens studeerde in 1986 af met een Master in de filosofie aan de Katholieke Universiteit Leuven. Daarna bekwaamde hij zich in personeelsbeleid, informatica en bedrijfskunde aan de universiteiten van Brussel en Leuven.

Zijn werkervaring staat volledig in het teken van omgaan met mensen in bedrijven bij selectie, rekrutering, salarisbeleid en personeelsbeleid.

Sinds 2004 is hij human resource manager voor België bij Wienerberger nv, een wereldbedrijf op het gebied van productie van baksteen en aanverwante producten.

DAVID KENNETT

David Kennett has been editor for the British Brick Society since 1990, producing three or four issues of *British Brick Society Information* per year. He has been researching brick buildings for over thirty years. His particular research interests are in fifteenth-century brick buildings and their patrons; the relationship between building materials and house size as measured by the late-seventeenth-century Hearth Tax returns; and brick and other buildings in England between 1890 and 1939 in their social context.

David's major publications on bricks and brick buildings have mostly appeared in the pages of *British Brick Society Information* since 1983. Since 2005, he has been a regular attendee at the International Medieval Congress at Western Michigan University, Kalamazoo, where papers he has presented include:

- The patronage of Brick in early fifteenth-century England
- Caister Castle, Norfolk: possible not a case of brick on water
- Brick Buildings in the Yorkist Age (England, 1460-1485)
- Thomas Rotherham: Bishop and Builder in Brick

Papers have been published in *British Brick Society Information* and elsewhere arising from these.

David Kennett was educated at Prifysgol Cymru, Bristol Polytechnic, and the University of Salford; he holds a first degree in Archaeology, and two masters degrees, in Construction Management and Economics and in Technology and Society.

Before studying bricks and brick buildings, he was involved in research into the artifacts found in Anglo-Saxon cemeteries and also into Roman bronze, glass, pewter and shale vessels. Between 1968 and 1980, he published widely on both areas. Between 1971 and 1973, he held a Leverhulme Research Award for the study of the pottery and other finds from the Anglo-Saxon cemetery found on the Cricket Field of St John's College Cambridge in the 1880s. Between 1969 and 1986, David was editor of *Bedfordshire Archaeological Journal*.

In 2010, David Kennett retired from the post of Senior Lecturer in Sociology for Foundation Programme students at Stratford-upon-Avon College.

TONY OOST

Tony Oost (° 1947) werd na zijn opleiding archeologie aan de Katholieke Universiteit Leuven stadsarcheoloog te Antwerpen (1975-1990). Daarna was hij achtereenvolgens verantwoordelijk voor het Antwerpse museum Vleeshuis (1991-1998) en conservator van de Stedelijke Musea te Sint-Niklaas (2000-2007).

Bij het eerste baksteencongres 'In Vuur en Vlam! Omgaan met baksteenerfgoed in Vlaanderen' in 2009 was hij congresvoorzitter en stond hij in voor de redactie van de bijhorende congrespublicatie.

LUC PEIREN

Luc Peiren (° 1965) behaalde aan de Vrije Universiteit Brussel zijn licentie Geschiedenis, waar hij ook in 2004 promoveerde tot Doctor in de Geschiedenis.

Na werkzaam geweest te zijn bij het Socialistisch Instituut voor Radio en Televisie (SIRT), is hij sinds 1990 verbonden aan het Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Hij heeft op zijn naam een hele reeks publicaties over sociale geschiedenis in België, in het bijzonder over meerdere aspecten van de socialistische vakbeweging.

KARIN STADHOUDERS

Drs. R.C.M. (Karin) Stadhouders (° 1960) is opgeleid als cultuurhistoricus en erfgoeddeskundige. Zij behaalde in 2008 haar Masters in de Erfgoedstudies van stad en land aan de Vrije Universiteit Amsterdam. In 2010 publiceerde zij het uitstekende boek *Steenfabrieken. Beelden van een veranderend landschap*, uitgegeven bij Stokerkade cultuurhistorische uitgeverij te Amsterdam. Tegenwoordig is zij werkzaam als griffier van Provinciale Staten van Flevoland (NL).

JACKIE THIRON

Jackie Thiron (° 1945) is secretaris en mede oprichter van de Heemkundige Kring d'Euzie vzw, Stekene. Hij schreef talrijke historisch verantwoorde bijdragen over het erfgoed van Stekene en zijn deelgemeenten.

Bovendien inventariseerde hij de nog bestaande schandpalen en schandpaalrestanten in de Provincie Oost-Vlaanderen, die door hem werden opgemeten en in kaart gebracht.

Hij verleende verscheidene historische en bouwkundig verantwoorde adviezen aan gemeentebesturen bij de restauraties van hun respectieve schandpalen, publiceerde verschillende bijdragen over deze restauraties en doet nog verder onderzoek over dit onderwerp.

Hij deed ook archiefonderzoek naar de Wase steenhouwersfamilie De Lateur (1710-1803). Hun inbreng in het bouwkundig erfgoed van het Waasland was ingrijpend. Een publicatie is in voorbereiding.

Recent schreef hij een studie over het 'Caertbouck van Steeckenen' (1664-1668). Deze kadert in een project van de provincie Oost-Vlaanderen om de nog bestaande land- en kaartboeken te inventariseren.

Een heruitgave van 'Het Caertbouck', samen met deze studie, is in voorbereiding

Momenteel werkt Jackie Thiron onder meer aan de historiek van de steenbakkersactiviteiten in Stekene.

HARRY VAN ROYEN

Drs. Harry van Royen (Hamme, ° 1965) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Gent.

Als stafmedewerker wetenschappelijke werking was drs. Harry van Royen verbonden aan het Abdijmuseum Ten Duinen 1138 (2000-2010), waar onder andere de coördinatie van de studie over het cisterciënzererfgoed van de Duinenabdij, haar erfgoed en gerelateerd cisterciënzererfgoed in de Lage Landen centraal stond. Hij stond in voor de organisatie van studiedagen over productie en gebruik van tegels, bakstenen en natuursteen in cisterciënzerabdijen. Dit resulteerde o.a. in de publicatie *Medieval Brick Architecture in Flanders and Northern Europe: The Question of the Cistercian Origin*, *Novi Monasterii*, 7 (Gent: Academia Press, 2008).

Was deeltijds docent aan de opleiding architectuur te Diepenbeek (2008-2011) en is vrijwillig wetenschappelijk medewerker aan de Universiteit Gent, departement geschiedenis en assisteert bij prof. dr. Erik Thoen de practica ecologische geschiedenis (sinds 2004).

Is lid van verschillende industrieel-archeologische erfgoedverenigingen en is momenteel als projectmedewerker in het kader van 'Mercator 2012' verbonden aan de Stedelijke Musea van Sint-Niklaas.

NABESTELLEN KRONIEK:

De kroniek omvat de volledige teksten, inclusief enkele afbeeldingen, van alle lezingen van het congres “Vrouwen en kinderen eerst! Sociale aspecten van de baksteennijverheid” op 21 en 22 oktober 2011 in Boom.

Deze uitgave van de Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Oudheidkunde wordt ná het congres gepubliceerd.

Geïnteresseerden die een exemplaar van deze kroniek wensen na te bestellen aan 15 euro kunnen dit doen door onderstaande strook in te vullen en af te geven aan de boekenstand tijdens het congres of nadien uw gegevens door te mailen naar elah@provant.be.

NAAM:

VOORNAAM:

ADRES:

E-MAIL:

TELEFOON/GSM:

BESTELT: AANTAL EXEMPLAREN VAN DE CONGRESKRONIEK

Na inschrijving ontvangt u de factuur en na verwittiging wordt uw exemplaar met de post bij uw thuis bezorgd.

PRAKTISCH

Data: 21 en 22 oktober 2011

Locatie: Congrescentrum De Pitte, Provinciaal Recreatiedomein De Schorre, Schommelei, 1, 2850 Boom

Parking: Schommelei, 1 - Het congrescentrum ligt centraal in het domein aan de vijvers

Kostprijs:

25 EUR per dag - 47,50 EUR voor de twee dagen

Studenten: 15 EUR per dag - 25 EUR voor de twee dagen

Kroniek: 15 EUR

Avondmaal: 25 EUR/persoon

- Aperitief
- Zuidpoolbuffet
- Dessert
- Aangepaste dranken (2 consumpties inbegrepen) - bijkomende dranken bij te betalen

Inschrijvingstrook:

NAAM:.....

BEDRIJF:.....

TEL:.....

EMAIL:.....

ADRES:.....

Schrijft in voor

- Dag 1
- Dag 2
- Kroniek
- Avondmaal

Betaald

- per overschrijving op rekeningnummer 778-5903176-05
- cash op het congressecretariaat: ELAH Rupel, Schommelei 1/6, Boom

Gelieve deze strook te bezorgen digitaal bij elah@admin.provant.be

Per post: ELAH Rupel, PRD De Schorre, Schommelei 1/6, 2850 Boom

SAMENVATTINGEN LEZINGEN

Verhuringen van het werkvolk Arbeidsvoorwaarden op Verstrepen steen- en pannenbakkerijen in de tweede helft van de negentiende eeuw

Paul De Niel

Het historisch onderzoek omtrent de steenbakkerijnijverheid in de Rupelstreek wordt zwaar gehinderd door een gebrek aan archiefmateriaal. Hierbij denken we aan bedrijfsarchieven. Op enkele uitzonderingen na zijn de studies over de dagelijkse handel en wandel op de 'gelegen' gebaseerd op mondelinge overlevering. Deze *ora*/history levert wel veel op. Het beschrijven van een 'handgeleeg' in de periode net voor het begin van onze mondelinge overlevering, wordt mogelijk door het openbreken van het, bij wonder bewaard gebleven, bedrijfsarchief van de steenbakkerijen Verstrepen te Boom, Niel en Rumst. Dit archief wordt bewaard in het museum 't Geleeg' te Rumst.

Zowel gegevens over tewerkstelling, uitbetalingen, bedrijfsstructuur, productie en verkoop vinden we erin terug. We maken hiervan dan ook gebruik om de tewerkstelling te bekijken. Zo 'huurt' Verstrepen zijn arbeiders in of, bekeken vanuit het andere standpunt, 'verhuren' de arbeiders zich. Verstrepen begint met het optekenen van de werkovereenkomsten vanaf 1873-1874. Verstrepen onderhandelt over de contracten en maakt stipulaties die erg gelijken op de pachtcontracten. De gemaakte afspraken zijn in de beginperiode niet stereotiep, maar aan de persoon aangepast, als het ware op het lijf geschreven. Hij weet van elke arbeider welk vlees hij in de kuip heeft en bouwt sancties in, naarmate zij zich schuldig maken aan wat hij verstaat onder overtredingen. Vaak gaat het hier om dronkenschap, soms ook om de kwaliteit van de geproduceerde goederen. Opvallend hierbij zijn de mondelinge afspraken. De werkmans, die na de ontvangst van een gedeelte van zijn loon – al dan niet dronken – aan de meestergast belooft dat zijn dochter of zoon tijdens het volgende jaar zou meewerken op het bedrijf, neemt zonder veel overwegingen een beslissing, die het verdere leven zijn kind zou bepalen. Deze, vaak niet in overleg met de echtgenote gedane uitspraak, wordt doorgebriefd aan de patroon, die hiervan notitie neemt in zijn handboekje.

Manifest overgenomen uit de landbouw is de termijn waarop de contracten vervallen en de arbeiders betaald worden. Het zijn jaarcontracten afgesloten in de loop van het jaar met indiensttreding vanaf half oktober. Centraal hierbij staat Bamis, het feest van de H. Bavo. In deze jaarcontracten treffen we de term '*werder*' aan, wat staat voor het bedrag waarvoor men zich verhuurt om een jaar te werken, naast een stukloon.

Voor de uitbetaling van het loon gebruikt men een '*kerfstok*', in de jaarlijkse afrekening '*kerf*' genoemd. Naar het einde toe van de 19de eeuw wordt de '*werder*' minder en minder belangrijk ten opzichte van het stukloon. Arbeiders worden tegen elkaar uitgespeeld. Hoe meer men produceert, hoe meer men verdient.

Vanaf 1895 wordt het aan de arbeider aangepaste contract vervangen door een universele werkovereenkomst. Misschien niet verwonderlijk dat dit dateert van onmiddellijk na de grote staking van 1894.

Sociale aspecten bij de steenbakkerijen te Stekene en Kemzeke van de zeventiende tot de twintigste eeuw

Jackie Thiron

Steenbakkerijen te Stekene vóór 1800

- Sociaaleconomische factor: werkgelegenheid

XXste (1571) en Vde (1577) Penningkohieren: verspreiding van de steenbakkerijen in het Waasland
Stekene: Caertbouck der Prochie van Steeckenen, eigenaars en situering gelagen te Stekene

- Sociaalmenselijke factoren in de steenbakkerijen vóór 1800

A° 1457: Oudst bekende schriftelijke reglementering over de bewerking van klei tot baksteen voor de steenbakkers in het Waasland. Werd aangepast in 1499 en 1562.

Deze bron beschrijft de bewerkingen die klei moest ondergaan voor ze tot steen gevormd werd. Ze geeft ons een duidelijk beeld van de fysieke eisen die aan de werklui werden gesteld. Hierin is voor het eerst ook sprake van vrouwenarbeid op het gelaag.

- Arbeidsvoorwaarden en verplichtingen op de steenbakkerijen tijdens het Ancien Régime.

Dezelfde ordonnantie beschrijft de quota waaraan de steenbakkers zich moesten houden en de boetes bij overtreding. Werklui die de voorgeschreven kleibewerkingen slecht of niet uitvoerden werden ook beboet.

Steenbakkerijen in Stekene na 1800

- Sociaaleconomische factor: werkgelegenheid

Spectaculaire daling van het aantal steenbakkerijen te Stekene door oorlogsomstandigheden.
1880: Oprichting van de grootste steenbakkerij die Stekene ooit kende: Tuilerie St. Marie

- Sociaalmenselijke factoren in de Tuilerie St. Marie

Automatisatie van de productie: verbetering van de werkomstandigheden
Arbeidsduur en arbeidsconflicten
Onderlinge solidariteit

Steenbakkerijen te Kemzeke van 1900 tot 1980

- Sociaaleconomische factor: werkgelegenheid

Van drie steenbakkerijen naar één.

- Sociaalmenselijke factoren

Arbeidsorganisatie op de laatste Kemzeekse steenbakkerij
Mechanisatie en automatisering
Personeelsverhoudingen
Syndicale organisatie en arbeidsconflicten

Shared Assumptions or Conflicts of Interest: Patron and Brickworker in late Medieval and Tudor England

David H. Kennett

Using published accounts for brick buildings in England constructed between 1415 and about 1550, and the physical evidence of uncompleted buildings or buildings where delays in construction occurred, the paper explores the assumptions held by both the person commissioning the building (the patron) and those who worked on new brick buildings, both brickmakers and bricklayers.

Eight assumptions shared by both the patron and the brickworker can be identified:

1. Patron and brickworker will work together to ensure the successful completion of the project. Most projects were successfully completed, even when buildings work was spread over several years: Cow Tower, Norwich (c. 1400); Caister Castle, Norfolk (1433-1448); Tattershall Castle, Lincolnshire (1435-1460s); royal works at Richmond, Greenwich, Eltham, for example.
2. Finance from the patron is, or will be, available to complete the project; to pay for materials (not sourced from the patron's estate) and to pay wages.
3. Wages will be paid regularly, usually weekly in arrears.
4. Engagement for work is on a week-by-week basis, sometimes on a day-by-day basis.
5. Workers will be paid *only* for the days on which they work and *not* for enforced holidays: before the Reformation, there years has a considerable number of enforced 'holy days', particularly at Christmas and Easter, when no work is done: evidence from the accounts of the Bridge wardens of London Bridge.
6. Materials will be available when required on site. The patron will provide the kiln, employing brickmakers if necessary, and the clay pit will be on his land (as would be the quarry for a stone building), or he will be able to buy in bricks from reliable sources: at Cow Tower, all the bricks were purchased on the open market; at Tattershall Castle, some bricks were made at a kiln controlled by Lord Cromwell but others were bought from commercial brickyards.
7. Workers will provide their own tools, but items needed for the production of bricks as well as carts and wheelbarrows would be supplied by the patron.
8. Unusual and/or imported materials will be paid for separately by the patron.

Conflicts of interest can arise in a variety of ways:

1. Finance is no longer available: the patron runs out of money; the patron dies; the patron's heirs decline to continue with the project. Several projects are known where work stops: Someries Castle, near Luton, Bedfordshire, in the 1450s (the patron runs out of money); Nether Hall, Roydon, Essex in 1467 (the patron dies); Kirby Muxloe Castle, Leicestershire in 1484 (the patron is murdered); Shelton Church in the 1490s (the patron dies – his tomb is also unfinished); Layer Marney, Essex, in the 1520s (two patrons died in quick succession with no immediate heirs). Physical evidence at all five sites; documentary evidence for Kirby Muxloe Castle. Work resumes with different brickworkers at both Someries Castle and Nether Hall, Roydon.
2. Weather problems: snow, cold, rain.
3. Materials not available: kiln firing fails, insufficient timber or stone purchased or delivered.

Ambivalente beelden

Beeldvorming over vrouwen- en kinderarbeid in de steenbakkerij rond 1900

Drs. Karin Stadhouders

Door de eeuwen heen was gezinsarbeid een belangrijke pijler in de ambachtelijke steenbakkerij. Vrouwen en kinderen waren onmisbare, want goedkope en flexibele arbeidskrachten in dit traditionele productieproces. De arbeid en het leven van vrouwen en kinderen op en rond steenbakkerijen is in allerlei bronnen verbeeld en beschreven. Dergelijke representaties zijn uiteraard niet alleen informatief over de beschreven of afgebeelde objecten, maar tonen vooral ook het maatschappelijke of individuele perspectief van een auteur, beeldend kunstenaar of fotograaf.

Het historisch bronmateriaal over de steenbakkerij in Nederland en Vlaanderen in de late negentiende en vroege twintigste eeuw is weliswaar niet overvloedig, maar ruim voldoende om een indruk te krijgen van de opvattingen en percepties die bij tijdgenoten leefden over de mensen die de steenovens bevolkten.

In deze lezing laat Karin Stadhouders aan de hand van uiteenlopende beelden en citaten zien, hoe verschillend de invalshoeken zijn. Dat leidt tot een meer genuanceerd beeld dan soms gebruikelijk is. Bekende stereotiepe representaties van zware leefomstandigheden, uitsluiting en dedain voeren de boventoon, maar er zijn ook andere invalshoeken herkenbaar, zoals (beroeps)trots en sociaal mededogen. De gekozen voorbeelden variëren van verslagen van de arbeidsinspectie tot de belevenissen van Suske en Wiske, van de stenenkruister op de nationale tentoonstelling voor vrouwenarbeid in 1898 tot de schoolplaten van Cornelis Jetses.

"Om de bezwaren te verminderen die aan hunne nijverheid verbonden zijn"
Het overheidsoptreden ten opzichte van steenbakkerijen 1795-1923

Drs. Harry van Royen

Het produceren van baksteen onderging in de loop van de lange negentiende eeuw niet alleen belangrijke technologische evoluties. De groeiende vraag en de winstopties maakten dat meer eigenaars genegen waren om zich tijdelijk of voor een iets langere duur op het maken van baksteen toe te leggen.

De productie – zelfs voor een seizoen – bleek snel onderhevig aan enkele vergunningen. Die werden in de loop van de negentiende eeuw verschillende malen door de overheid verfijnd, zowel ten bate van de omwonenden van een steenoven, voor de natuurlijke omgeving en tenslotte voor de arbeider die in de steenbakkerij werk vond.

Hoe die hinderwetgeving evolueerde is de belangrijkste vraag die we hier zullen beantwoorden.

Revolutie door evolutie. Personeelsbeleid bij Wienerberger nv

Gerd Franssens

Zoals alle industriële activiteit in West-Europa heeft de productie van bakstenen en kleidakpannen een revolutie doorgemaakt. Van een activiteit die zeer arbeidsintensief was en veel manuele arbeid vergde, is de industrie geëvolueerd naar een volautomatische productie waarbij productieprocessen werden geoptimaliseerd in functie van energieverbruik, milieu-impact, rendement en kwaliteit. Deze evolutie betekende een revolutie voor de mensen die tewerkgesteld worden in de sector. Van eerder fysiek intensief werk, moesten zij overschakelen naar procescontrole en het werken met procescomputers. Op het vlak van personeelsbeleid hebben wij ervoor geopteerd om onze mensen te laten evolueren naar deze nieuwe omgeving, en dit met bijzondere aandacht voor motivatie en welzijn op het werk. In onze lezing zullen we dieper ingaan op de verschillende factoren die aan de basis liggen van zowel welzijn als motivatie van onze medewerkers en hoe we trachten in ons personeelsbeleid de link te maken met de resultaten van de organisatie.

Rode Klei

Het socialistisch syndicalisme in de sector van de Belgische steenbakkerij

Luc Peiren

In deze bijdrage is het niet meteen de bedoeling om 'de' geschiedenis van het socialistisch steenbakkersyndicalisme te (be)schrijven. Dat zou trouwens geen evidente taak zijn. Want behalve over de beginperiode in de Rupelstreek is over dat syndicalisme nauwelijks wat geweten, laat staan dat er al veel bronnen over beschikbaar zouden zijn. Wat dat laatste aangaat, is het tegendeel trouwens eerder waar. Archieven van socialistische vakbonden van steenbakkers zijn bijvoorbeeld niet bewaard gebleven. En een eigen tijdschrift hebben ze evenmin ooit gehad. Zelfs als we de klemtoon alleen op de Rupelstreek leggen, gaan bovenstaande bemerkingen nog altijd op. Deze beperkte kennis over het socialistische steenbakkersyndicalisme heeft verschillende oorzaken.

Een eerste oorzaak is zeker het feit dat het socialistisch steenbakkersyndicalisme al bij al een late start kende en aanvankelijk alleen in Boom en omstreken voet aan de grond kreeg. De eerste steenbakkervakbonden van socialistische signatuur werden er midden jaren 1890 opgericht. Dat is bijvoorbeeld ruim een halve eeuw later dan de Brusselse vakbond van letterzetters (de Association Libre des Compositeurs Typographes de Bruxelles), bijna veertig jaar na de Gentse textielsyndicaten en zo'n dertig jaar na de eerste vakbonden van mijnwerkers en metaalbewerkers in Wallonië en in de hoofdstad. Eén en ander betekent zeker niet dat bovenvermelde vakbonden allemaal meteen grote successen waren. Integendeel zelfs. Vooral in de sectoren van de mijnbouw en de metaalbewerking (maar evengoed in pakweg de houtbewerking of de bouwsector) had het syndicalisme, ongeacht zijn politieke signatuur, een hoog *trial and error*-gehalte. Het duurde in deze en ook andere sectoren met andere woorden toch wel een tijdje eer er standvastige en continue vakbonden in het leven werden geroepen. Daartegenover staat dan wel dat het syndicalisme in al deze sectoren toch kan bogen op een lange traditie die door elke historicus mee in rekening wordt gebracht als hij of zij een monografie schrijft over het syndicalisme in een bepaalde sector. Het steenbakkersyndicalisme staat haaks op dit ontwikkelingspad. De eerste vakbonden in de sector werden opgericht net voor en net na de eerste grote staking in de sector die plaatsvond in de Rupelstreek in 1894. Er zijn geen sporen terug te vinden van al dan niet obscure voorlopers, net zomin als er veel geweten is over deze vakbonden in de daaropvolgende periode.

Een tweede reden waarom over het socialistisch steenbakkersyndicalisme zo weinig geweten is, is dan weer dat dit syndicalisme aanvankelijk weinig succesvol was. De staking van 1894 werd eigenlijk verloren. De enige positieve uitloper van de staking was dat de toen opgerichte steenbewerkerbonden niet mee ten onder gingen, alhoewel de leiders ervan gebroodroofd werden. En niet zelden laten alleen winnaars sporen na in het verleden. Komt daarbij dat het socialistisch steenbakkersyndicalisme voor de Eerste Wereldoorlog in de Rupelstreek eigenlijk geen enkel wezenlijk offensief succes boekte, anders dan bijvoorbeeld het Daensistisch steenbakkersyndicaat van Brussel dat in 1897 wel een succesvolle staking voor hogere lonen wist te organiseren.

Een derde reden waarom het socialistisch steenbakkersyndicalisme zo weinig gekend is, heeft te maken met het feit dat de socialistische steenbewerkerbonden (van de Rupelstreek) na hun ontstaan relatief snel onderdak vonden bij de elkaar opeenvolgende interprofessionele vakfederaties en -centrales die de socialistische vakbeweging sedert 1898 rijk was (en is) ¹ Eerst gingen zij op in de Fabrieksarbeidersbond (1908), vervolgens in de Centrale der Fabriekswerkers (1910) en tot slot in de Algemene Centrale (1921). De specificiteit, de bekendheid van de geschiedenis van het steenbakkersyndicalisme moest wel lijden onder het overwicht van deze interprofessionele vakbondskoepels.

¹ We hebben het dan achtereenvolgens over de Syndikale Kommissie (SK) van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) en haar opvolgers, met name het Belgisch Vakverbond (BVV) van 1937 tot 1944 en sedertdien het Algemeen Belgisch Vakverbond.

Om al de redenen die we hierboven opsomden, kozen wij er dan ook voor om niet zozeer de geschiedenis te schrijven van het socialistisch steenbakkersyndicalisme *an sich*. Het leek ons veel eerder interessant om de plaats van dit syndicalisme in de socialistische én, zij het in mindere mate, Belgische vakbeweging te beschrijven, niet alleen vanuit historisch oogpunt, maar, zij het dan zeer kort, ook anno 2011. Die ambitie wordt onder meer ondersteund door ook over het muurtje te kijken. Hoe organiseerde het christelijk steenbakkersyndicalisme zich? En hoe verging het - in zoverre wij daar informatie over vonden - dit syndicalisme in het buitenland?

Zwoegen voor schoonheid Arbeid in de keramische vloer- en wandtegelfabriek Gilliot & Cie - Hemiksem 1897-1978

Drs. Mario Baeck

Bij de snelle industriële ontwikkeling van België tijdens de negentiende eeuw investeerden heel wat ondernemers in fabrieken voor innovatieve producten. Zo kwam in de Boomse regio, naast de aloude baksteennijverheid, al snel een bloeiende cementnijverheid tot stand. Ook de keramieknijverheid diversifieerde zich.

Vanaf 1897 ontwikkelde zich in Hemiksem een gespecialiseerde keramische vloer- en wandtegelfabriek die na enkele moeilijke jaren uitgroeide tot zowat de grootste en modernste op het Europese vasteland. De productie steeg daarbij geleidelijk naar niet minder dan 250.000 tegels per dag in 1914 met een belangrijk exportaandeel. In het interbellum genoot het bedrijf onder de benaming *S.A. Manufactures Céramiques d'Hémixem, Gilliot & Cie* dan ook wereldfaam. In deze periode stelde men tot 1500 personeelsleden te werk. Vanaf begin jaren 1960 werd de groeiende internationale concurrentie vanuit lagere loonlanden sterk voelbaar. Dit leidde uiteindelijk tot de stopzetting van de tegelproductie in 1978.

Het werk in deze fabriek was veel minder seizoengebonden dan in de baksteennijverheid, sterker gediversifieerd en ook meer gespecialiseerd. Op basis van het bewaard gebleven bedrijfsarchief worden aspecten als de concrete arbeidsorganisatie, de herkomst en samenstelling van de werkersgroep, de specifieke gezondheidsrisico's en de sociale initiatieven van de bedrijfsleiding verkend.